

RECENSIES

HERMENEUTIEK NA HEIDEGGER

G.-J. van der Heiden, *Disclosure and Displacement. Truth and language in the Work of Heidegger, Ricœur and Derrida*. Nijmegen, Proefschrift, 2008, 248pp.

“In de hedendaagse hermeneutische wijsbegeerte wordt een poging gedaan om de verhouding tussen taal en waarheid opnieuw te doordenken. Daarbij wordt er expliciet aandacht besteed aan de thema’s van metafoor, mimesis, tekst en schrift. Deze studie laat zien dat deze hernieuwde aandacht voor de verhouding tussen taal en waarheid wordt gekenmerkt door twee centrale noties: ontsluiting (disclosure) en verplaatsing (displacement). Deze twee noties vormen twee grondmotieven die steeds terugkomen in de verschillende overwegingen van verschillende vertegenwoordigers van de hermeneutiek. In deze dissertatie positioneer ik het werk van Heidegger, Ricœur en Derrida (en in mindere mate ook Gadamer) ten opzichte van elkaar door te laten zien hoe elk van hen de verhouding tussen taal en waarheid benadert vanuit een *specifieke* bepaling van ontsluiting en verplaatsing (en de verhouding tussen deze twee begrippen). Deze bepaling diep ik op uit hun analyses van tekst, metafoor en mimesis.” (Samenvatting, p. 239)

In dit helder geschreven proefschrift, geleid door Ben Vedder (auteur van: “*Was ist Hermeneutik? Ein Weg von der Textdeutung zur Interpretation der Wirklichkeit*, Stuttgart 2000), plaatst Gert-Jan van der Heiden de hermeneutiek in een perspectief, dat niet langer door wetenschapstheoretisch-methodologische imperatieven wordt bepaald, maar met Heidegger en Gadamer het waarheidsgebeuren van de taal zelf tot voorwerp heeft. Het ‘scientifisch-historische’ objectiviteitsideaal, waaraan de hermeneutiek schatplichtig bleef, treedt daarbij op de achtergrond. “Voor Heidegger is hermeneutiek op de eerste plaats begaan met ontsluiting, met het kenbaar maken en de ont-dekking van een zijnde als onverborgen. Ontsluiting – de ontslotenheid van het bestaan zowel als de essentie van poëtische taal – gaat vooraf aan interpretatie. Hermeneutiek heeft betrekking op de waarheid van de verstaanshandeling en van de taal: op het moment van openheid dat de betekenis van het zijnde ontsluit door het precies te openbaren” (p. 216). De (hermeneutische) denker verschijnt daarbij als “een waarachtig philomuthos”: zijn denken “zoekt de nabijheid van het poëtische op en bepaalt het eigen wezen vanuit deze nabijheid tot en samenhang met het poëtische” (p. 214). In de “werkelijkheidsinterpretatie” (Ben Vedder), waarnaar de hermeneutiek zich beweegt, neemt de poëtische taal en meer algemeen een ontologie van de kunst een bijzondere plaats in. “Omdat ontsluiting een beweging van verborgenheid naar onverborgenheid is, zoekt waarheid als ontsluiting nimmer naar een volwaardige tegenwoordigheid, maar vindt plaats als een strijd met onwaarheid als verberging” (ibid.). Met Heidegger onderscheidt de auteur “onwaarheid als verberging – ook *lèthe* genaamd” en “een tweede, afgeleide vorm van onwaarheid, die Heidegger *pseudos* of *Verstellen* noemt, dat wil zeggen verplaatsing.” “Deze vorm van onwaarheid als verplaatsing toont een zijnde niet zoals het is, maar toont het als een *ander zijnde*” (ibid.). “Heideggers aandacht voor de relatie tussen waarheid en taal in dichtkunst en in *Sage* (*muthos*), die aanleiding geeft voor zijn interpretatie van verplaatsing als een

afgeleide notie en een secundair fenomeen, bepaalt zijn kritische benadering van schrift, metafoor en mimesis" (p. 215).

Tegen de achtergrond van zijn waarheidsopvatting geprojecteerd, wordt Heideggers kritische benadering van schrift, metafoor en mimesis, die Van der Heiden met zorg uit diens omvangrijk oeuvre distilleert en reconstrueert, tot leidraad voor een boeiende confrontatie met het werk van Gadamer, Ricœur en Derrida. Opmerkelijk is daarbij, dat Gadamer en Ricœur de fenomenen van 'Verstellung', 'pseudos', 'verplaatsing' "veel positiever duiden" (p. 241). Dit geldt niet enkel voor de "herhaalbaarheid van het gezegde door het schrift", welke een "steeds opnieuw en anders ontsluiten van de tekst mogelijk maakt" (ibid.), maar tevens voor de "omarming van het 'alsof' van de metafoor en de mimesis", waardoor met name de poëtica "als een voor ons *geprivilegieerde* weg tot het ontsluiten van diepere, verborgen dimensies van de werkelijkheid" verschijnt (p. 242) – Ricœur's "ontologisch postulaat van de poëtica". De behandelde fenomenen van verplaatsing houden dus verband met 'overdracht', met betekenisoverdracht door objectivering en fixering bij middel van het schrift enerzijds, met de overdrachtelijkheid van de betekenis zelf, de levendige inventiviteit van het 'metaforische als' anderzijds, en tenslotte met 'transformatie' door betekenisconfiguratie binnen een narratieve structuur ('intrigue'). 'Distantiërende herhaling', 'ongedachte gelijkenis' en 'nieuwe samenhang' zijn de telkenmale dynamische hermeneutische momenten, die in het hart van de *Verstellung* worden opgezocht.

"Voor Derrida worden ontsluiting en waarheid *voorafgegaan* door verplaatsing en onwaarheid. In zijn analyse van de relatie tussen ontsluiting en verplaatsing radicaliseert Derrida Heideggers gedachte, dat onwaarheid het wezen van waarheid vormt, door te stellen dat elke ontsluiting een herhaling (van ontsluiting) is. Elke herhaling is zelf een vorm van verplaatsing, omdat ze overdracht, omzetting en vertaling van een context naar een andere vereist" (p. 219). Deze "*itérabilité*" is "volgens Derrida niet de dynamiek van herhaling en verandering *binnen* de betekenis horizon van een tekst" (p. 242). "Het inschrift van een tekst in een andere tekst, het omzetten van een tekst uit een context naar een andere, de overdracht van een woord uit een domein naar een ander – deze voorbeelden, die Derrida's aandacht krijgen, tonen aan, dat de verberging, die volgens hem in waarheid en ontsluiting aan het werk is, steeds de aard van verplaatsing en van *différance* heeft" (p. 220). Bovendien is "voor Derrida de verdubbeling van de wereld in het 'alsof' van metafoor en mimesis karakteristiek voor de verdubbeling die zich in het hart van *elke* verschijning ophoudt" (p. 243). "Derrida radicaliseert de gedachte, dat elke verschijning van realiteit een mimetische verplaatsing vereist. Geen verschijning toont als zodanig datgene wat is *zoals* het is. ... In het spoor van deze gedachte zoekt Derrida mimetische verplaatsing in het hart van elke ontsluiting op: verplaatsing gaat vooraf aan ontsluiting" (p. 198). "Derrida benadert de taal niet als een vorm van ontsluiting, maar van verplaatsing." (p. 199). Bij Derrida is er geen sprake van een onderliggend begrip van zijn of waarheid, waarvan het 'alsof' (van de metafoor en de mimesis) zou afwijken, (zoals bij Heidegger) en waarop het uiteindelijk weer betrokken moet worden (zoals bij Ricœur), die de impliciete ontologie van de poëtica in laatste instantie ondergeschikt maakt aan een distantieënd "speculatief discours", "dat toelaat, om de metaforische referent te verhelderen" (p. 143). "Derrida voegt aan het begrip van hermeneutiek, dat Heidegger voorstelt (*Kundgeben* – ontsluiten cf. p. 216), toe, dat deze ontsluiting wordt voorafgegaan en mogelijk gemaakt door een spel van *différance*, dat de interpretaties van

een interpretatie verplaatst en daarmee de mogelijkheid opent, om iets ongehoords aan te snijden (“*entamer*”)” (p. 221).

“Wat me het meest intrigeert in Heideggers, Ricœur en Derrida’s beschouwingen omtrent taal is hun wederzijdse bekommernis voor *het ongedachte*, dat zich meldt en nadert zonder dat we het kunnen bevatten. ... Het lijdt geen twijfel, dat Heideggers aandacht voor het ‘ongedachte’, voor wat ‘komen gaat’ en voor de ‘ontsluitende dimensie van het spreken’, Ricœur aandacht voor de innovatieve dimensie van de (poëtische) verbeeldingskracht, die de wereld schept en zichtbaar maakt, en Derrida’s verplaatsing en *différance*, die de nog ongehoorde ‘monstruositeit’ van de toekomst op het spoor is, – dat dit alles in het teken staat van de mogelijkheid van het denken zelf” (ibid.). “We bevinden ons hier in een regio – laten we het vooralsnog zo stellen, van de *historiciteit* – ” (p. 220 noot 16), “de ogen gericht op ”de handelingen van de *geboorte* ... voor het nog onnoemelijke dat zich aankondigt – “maar nog niet heeft plaats gevonden of gestalte verkregen”. Met recht kan worden gesteld, dat hermeneutiek na Heidegger voor Van der Heiden in het teken staat van een “voorlopigheid van het (filosofische) denken” (Ben Vedder, Leuven 2004), en niet zozeer van een “na-dracht” (G. Misch) van het historische verstaan.

Wat het proefschrift van Gert-Jan van der Heiden tot een boeiende leeservaring maakt, is in de eerste plaats te danken aan de zorgvuldigheid van het opgebouwde betoog, dat in een eerste hoofdstuk Heideggers inzichten over taal en ontsluiting op een beknopte wijze aan de lezer voorstelt, in de daaropvolgende drie hoofdstukken Plato’s kritiek van het schrift, Heideggers kritiek van de metafoer en zijn opvatting over mimesis aangrijpt als aanleiding tot een confronterende lectuur van Ricœur en Derrida’s respectieve analyses van tekst en schrift, van de metaforiek van de taal en tenslotte van mimesis en narrativiteit. Opzet en doelstelling van elk hoofdstuk worden accuraat omschreven; een beknopte samenvatting van de bereikte stand van vraagstelling houdt de lezer in het spoor van de door de auteur ontvouwd gedachtegang. Een recapitulerend hoofdstuk, dat de stellingnames van Heidegger, Ricœur en Derrida samenvat, illustreert, “hoe hun zienswijze omtrent de relatie tussen verplaatsing en ontsluiting ook *hun omschrijving van wat hermeneutiek is bepaalt*” (p. 213). De aandachtige lezer zal het daarbij niet ontgaan, dat in de drie opeenvolgende hoofdstukken, die aan tekst en schrift, metafoer en mimesis zijn gewijd, de analytische bijdrage van Ricœur telkenmale een productief hermeneutisch scharnierpunt vormt met de begrippen: ‘danciëring’, ‘semantische innovatie’ en narratieve ‘intrigue’. Derrida’s beschouwingen aangaande ‘supplement’, ‘uitwissing’ en ‘heterogeniteit’ plaatsen zich daarentegen als een contrapunt tegenover de prioriteit, die Heidegger aan ‘ontsluiting’ toekent. Met grote omzichtigheid – én fijnzinnigheid – behandelt Van der Heiden tenslotte het problematische snijpunt van Ricœur en Derrida’s overwegingen: Derrida’s essay ‘*La mythologie blanche*’, Ricœur commentaar hierop aan het eind van *La métaphore vive* en Derrida’s antwoord in ‘*Le retrait de la métaphore*’ (p. 152v.).

Dat met hermeneutiek na Heidegger “een speelse vorm van denken, die evenwel *dwingender* is dan de gestrengheid van de wetenschap” (p. 215) aan de orde is, staat hier niet ter discussie. Opmerkelijk is, dat de gepromoveerde Groningse mathematicus zich met helder inzicht en grote eruditie “het denken in de hermeneutiek” heeft toegeëigend, dat “zich geleid weet door het spel van ontsluitingen en verplaatsingen in de taal”

(p. 243). Het is zeer wenselijk dat dit uitmuntend proefschrift spoedig in boekvorm verschijnt.

Guy VAN KERCKHOVEN
(Brussel/Bochum)

POLITIEK EN WIJSGERIG ENGAGEMENT

Ludo Abicht, *Het lunapark en andere plekken. Autobiografisch materiaal*. Kapellen, Pelckmans, 2008, 239 blz., € 19,75 ISBN 978 90 289 4912 6

Alvast dit: de titel van dit boek is niet onjuist, maar dekt de lading van het boek niet. De auteur heeft het over een aantal plekken die in zijn niet meer zo korte leven – hij is al tweeënzeventig – een belangrijke rol hebben gespeeld, zodat we van de ondertitel kunnen zeggen dat die wél correct is: ‘autobiografisch materiaal’. De lezer krijgt echter met die hoofdtitel te weinig gegevens om te weten dat het hier om het leven van een politiek en wijsgerig geëngageerde man gaat, de ex-jezuïet, de communist en de vrijmetselaar, Ludo Abicht – iemand die we toch een uitzonderlijke Vlaming moeten noemen. Juist daarom zal de niet meer zo jonge Vlaamse lezer, die met het intellectuele klimaat van zijn land vertrouwd is, dit boek interessant vinden. Hij zal zich immers betrokken en thuis voelen. Ja, het is ook voor hem autobiografisch materiaal, en samen met hem ook materiaal voor de biografie van talrijke andere Vlamingen die in de tweede helft van de vorige eeuw, op de grens van katholicisme en vrijzinnigheid, het ideologische klimaat zowel hebben gekleurd als hebben ondergaan. Het is vanzelfsprekend dat nogal wat Vlamingen veel in Abichts verhaal zullen herkennen.

Waaruit bestaat Abichts verhaal? Het is geen verhaal van de eerste de beste. Na zijn middelbare school treedt hij binnen in de Vlaamse jezuïetenorde, krijgt daar tijdens het noviciaat de gebruikelijke strenge opleiding, want de orde is een soldateske orde. Niet alles is er wereldvreemd, want hij kan een deel van zijn vorming in het buitenland krijgen. Zijn verblijf in Nijmegen en München geeft hem de mogelijkheid om met een ‘andere’ wijze van denken kennis te maken en vooral om anderen te ontmoeten die meer van de wereld afweten. Een ander klimaat geeft aanleiding tot enige relativering en er ontstaat een verschuiving van het geloofsleven via een kritische filosofie naar het politieke, dat in die tijd onvermijdelijk de sporen draagt van de afrekening met het nazisme. Dit denkklimaat brengt hem ook in het marxistische vaarwater. De eerste stap naar wat hij later zijn militant atheïsme zal noemen, is het agnosticisme waarover hij het volgende schrijft: “Ik ontdekte dat heel veel gelovige denkers en mystici tot de conclusie gekomen waren dat je inderdaad het bestaan of niet-bestaan van een God of goden niet kan bewijzen, maar dat had hun geloofsovertuiging blijkbaar niet aangetast. Er was, gekoppeld aan die intellectuele twijfel, echter nog iets anders aan de gang: ik kwam met grote tegenzin tot de conclusie dat ik geen enkele behoefte meer voelde om die ‘sprong in het geloven’ (Kierkegaard) te maken. Het agnosticisme was ongemerkt in de keuze voor een leven ‘alsof God niet bestaat’ aan het evolueren, al had ik er niet het minste benul van